

Iwona Cieślak

Identyfikacja układu terenów otwartych w mieście Olsztynie

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 5/1/2, 17-24

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

IDENTYFIKACJA UKŁADU TERENÓW OTWARTYCH W MIEŚCIE OLSZTYNIE

Iwona Cieślak

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. Układ terenów otwartych jest integralną częścią organizmu miejskiego spełniającą wiele istotnych dla miasta funkcji. Jego właściwa struktura zapewnia prawidłowe funkcjonowanie zieleni w sylwetce miasta. Niejednokrotnie wizerunek, odpowiadający za atrakcyjność miasta, postrzegamy przez pryzmat jego zielonej struktury. Prawidłowe lokalizowanie w przestrzeni miejskiej obszarów zieleni powinno gwarantować ich wzajemne powiązanie, a przez to spełnianie przez nie ich podstawowych funkcji, optymalne wykorzystanie i zapobieganie wchłaniania ich przez zabudowę. Referat jest opisem badań nad metodą prawidłowego identyfikowania struktury terenów otwartych, która powinna być działaniem podstawowym w procesie kształtowania tego układu.

Słowa kluczowe: układ terenów otwartych, przestrzeń miejska, gospodarowanie zielonymi zasobami miast

WPROWADZENIE

„Tereny otwarte” to pojęcie, które obejmuje wszystkie tereny nie zajęte zabudową i infrastrukturą miejską. Najczęściej identyfikujemy je jako tereny zielone towarzyszące lub będące tłem dla coraz bardziej monumentalnej zabudowy miejskiej.

Tereny otwarte, jako integralna część organizmu miejskiego, spełniają wiele istotnych dla miasta funkcji: biologicznych, społecznych, gospodarczych oraz jedną z podstawowych funkcji tych terenów – estetyczną. Zieleń wprowadza do sylwetki miasta koloryt związany ściśle z porą roku, urozmaica także siatkę ulic, stanowiąc do niej ostry kontrast, „rozluźnia” zabudowę. Jest tłem dla budowli monumentalnych i podstawą w kształtowaniu kompozycji architektonicznych krajobrazu miejskiego [Czarnecki 1961]. Niejednokrotnie wizerunek, odpowiadający za atrakcyjność miasta, postrzegamy przez pryzmat jego zielonej struktury. Prawidłowe lokalizowanie w przestrzeni miejskiej obszarów zieleni powinno gwarantować ich wzajemne powiązanie, a przez to spełnianie przez nie ich podstawowych funkcji, optymalne wykorzystanie i zapobieganie wchłaniania ich przez zabudowę.

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr inż. Iwona Cieślak, Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Prawocheńskiego 15, 10–720 Olsztyn

RODZAJE UKŁADÓW TERENÓW OTWARTYCH

Rozmieszczenie terenów otwartych w mieście jest uzależnione od wielu czynników, między innymi historycznych, gospodarczych, a także związanych z położeniem miasta i jego rolą w aspekcie regionalnym oraz krajowym. Ich lokalizacja jest zwykle efektem przemysłanych decyzji planistycznych mających np. rozluźnić zwartą zabudowę, zwiększając jej wartość estetyczną, ale równie często wynika z niemożności zabudowania terenu ze względu na np. jego strukturę geologiczną. Lokalizacja terenów otwartych wiąże się również ściśle z uwarunkowaniami przyrodniczymi. Wiele zielonych płaszczyzn miasta jest zlokalizowanych w dolinach rzecznych. Jednak o ile pojedynczy teren otwarty może być zlokalizowany przypadkowo, o tyle system wszystkich terenów otwartych tego typu w mieście powinien być wynikiem przemyślanej polityki przestrzennej miasta [Bajerowski 1982].

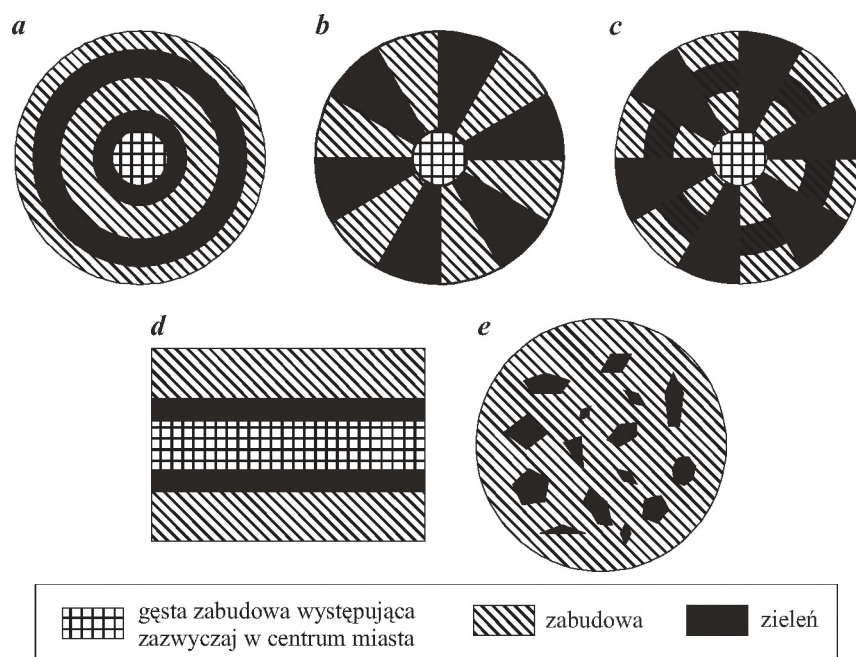
Mimo wielu ograniczeń w planowaniu lokalizacji terenów zieleni wykształciło się kilka form modelowych, nawiązujących do planowania geometrycznego zwanych systemami zieleni miejskiej. Tołwiński [1963] pisał o systemie zieleni jako o takim jej układzie, który umożliwiłby wszechstronne korzystanie z niej mieszkańcom miasta. Cechą racjonalnie zaplanowanego układu jest jego powiązanie komunikacyjne, pozwalające dość sprawnie i szybko przemieszczać się w różne części miasta pasami zieleni. Układ taki powinien być układem trwałym, ciągłym, otwartym i elastycznym. Jest to zatem celowo wyodrębniona część miasta, o różnych funkcjach przyrodniczych, tworzona przez obszary węzłowe i węzły – jako źródła nasilania funkcji tego układu, oraz z tak zwanych ekologicznych korytarzy i sięgaczy – czyli dróg zasilania funkcji układu, powiązanych zarówno ze sobą, jak i z zewnętrznym (regionalnym) systemem przyrodniczym. Wykształcony w mieście system terenów otwartych, mimo przekształceń i modernizacji, powinien być trwały i nigdy nie zmieniać przeznaczenia [Krzemkowski 1995].

Funkcje, jakie powinien spełniać układ terenów zieleni miejskiej określa również Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku [DzU nr 92, poz. 880]. Jest w niej mowa o tym, że „układ zieleni miejskiej powinien zapewnić właściwe warunki zdrowotne, klimatyczne i wypoczynkowe, niezbędne do zaspokojenia potrzeb mieszkańców miast, związanych z zamieszkaniem, pracą i wypoczynkiem”.

Analizując lokalizacje terenów otwartych w aspekcie wymienionych uwarunkowań, wyróżniono kilka podstawowych systemów rozmieszczenia tych układów, opierając ich konstrukcję na szkieletcie organizacyjnym układu urbanistycznego miasta. Systematyka takich układów nieznacznie różni się w zależności od autora opracowania. Najbardziej pełną i właściwą wydaje się systematyka podana przez Czarneckiego [1961], oparta na systemie komunikacyjnym miasta:

- system pierścieniowy (rys. 1a) powstał w wyniku lokalizowania terenów zieleni w miejscu starych, wyburzonych fortyfikacji, murów obronnych. Niewątpliwą zaletą takiego systemu jest niewielka odległość do terenów zieleni w zasadzie z każdego miejsca. Jest to jednak przy obecnym poziomie urbanizacji system przestarzały. Można go bowiem zastosować jedynie w małych miastach, ponieważ tylko takie można otoczyć pierścieniem zieleni. System ten nie wykazuje też powiązań między poszczególnymi pierścieniami, a więc nie spełnia kryteriów komunikacyjności systemu [Pokorski, Siwiec 1998];

- system promienisty (klinowy) – rys. 1b – powstał w miastach, których rozwój odbywał się wzdłuż przecinających się, głównych arterii komunikacyjnych. Tereny między tymi arteriami nieobsłużone komunikacyjnie, pozostały niezabudowane i z czasem przekształcone w kliny zieleni. Zaletą tego systemu jest dobre połączenie ze strefą podmiejską oraz w miarę dobra dostępność terenów zielonych dla mieszkańców miasta. Kliny zieleni powstawały zazwyczaj w dolinach rzecznych, naturalnych wąwozach, terenach podmokłych bądź zajętych przez wojsko. Tereny takie jako te, które nie wzbudzały zainteresowania potencjalnych inwestorów budowlanych cechowała niewielka wartość rynkowa. Powstałe w ten sposób kliny „wdzierały się” w zabudowę śródmiejską. Kliny nie mogą być przerwane zabudową. Wadą systemu promienistego jest to, że tereny zieleni łączą się jedynie przez centrum miast. Nie można np. przejść nimi z północnej części do zachodniej pomijając centrum [Czarnecki 1961];
- system kombinowany (pierścieniowo-promienisty) – rys. 1c – jest to system powstały z połączenia dwóch wcześniej opisanych systemów. Kliny zieleni są tu połączone przynajmniej jedną wewnętrzną obwodnicą zieleni i pasem zieleni zewnętrznej. Jest to najdoskonalszy system gwarantujący ciągłość terenów otwartych. Wadą tego typu systemu, jeżeli można uznać to za wadę, jest to, że dość znacząco dzieli on zabudowę miejską, wytwarzając przy tym wiele mikroklimatów [Pokorski, Siwiec 1998];

Rys. 1. Systemy zieleni w mieście [Pokorski, Siwiec 1998]

Fig. 1. Green systems in city [Pokorski, Siwiec 1998]

- system pasmowy (rys. 1d) można zauważyć w miastach, których trasy komunikacyjne budowane były na kanwie regularnej prostokątnej siatki. Układ zieleni w tych miastach to swoisty „przekładaniec” pasów zabudowy pasmami zieleni. System ten nie jest systemem ekonomicznym. Trasy komunikacyjne często wykorzystywane są jednostronnie. Druga strona graniczy bowiem z pasmem zieleni nie wymagającym obsługi komunikacyjnej w takim stopniu jak inne tereny miasta. Jednocześnie, ze względu na wymienione cechy, system ten wymaga większej liczby tras komunikacyjnych.
- system plamowy (rys. 1e), jak pisze Czarnecki [1961], właściwie nie jest to system a układ, gdyż nie wykazuje żadnych powiązań między strefami zieleni. Według Ptaszyckiej [1950] układ plamowy pozbawiony jest myśli planistycznej. Jest to zatem przypadkowo rozmieszczany na obszarze miasta układ terenów zielonych, które tworzą zazwyczaj dawne ogrody pałacowe, klasztorne, stare cmentarze [Niemirski 1973]. Układ taki dopuszczalny jest w miastach o wyjątkowo zwartej zabudowie, gdzie niemożliwe jest stworzenie w procesie planowania żadnego z opisanych układów zieleni miejskiej.

INWENTARYZACJA TERENÓW OTWARTYCH MIASTA

Inwentaryzacja terenów otwartych miasta Olsztyna miała na celu ustalenie charakteru funkcji pełnionych przez te tereny, ich stanu i lokalizacji (struktury) oraz identyfikacji układu tych terenów. Wykonano ją zgodnie z zasadami wynikającymi z teorii metod badań terenowych przy jednoczesnym wykorzystaniu map topograficznych Olsztyna w skali 1:10 000.

Inwentaryzację rozpoczęto od podziału powierzchni miasta na pola podstawowe. Za najbardziej korzystne, ze względu na charakter prowadzonych prac, uznano zastosowanie pól geometrycznych, a mianowicie sieci kwadratów o boku 125 m. Pole powierzchni pojedynczego pola podstawowego to 1,6 ha. Powierzchnię tę uznano za optymalną, czyli taką, która pozwoliła na wskazanie małych powierzchniowo, ale znaczących terenów zieleni (np. placów pamięci, małych cmentarzy), a równocześnie gwarantowała jednolitą, ze względu na charakter zainwestowania, funkcję terenu. Jednocześnie uznano, że przyjęcie pól podstawowych o mniejszej powierzchni prowadziłoby do zbytniego rozdrobnienia, zamazania właściwego obrazu układu terenów otwartych miasta i utrudniło prace obliczeniowe.

1a	b	c	d
e	f	g	h
i	j	k	l
m	n	o	p

Rys. 2. Schemat oznaczenia pól podstawowych

Fig. 2. Scheme of designation of basic field

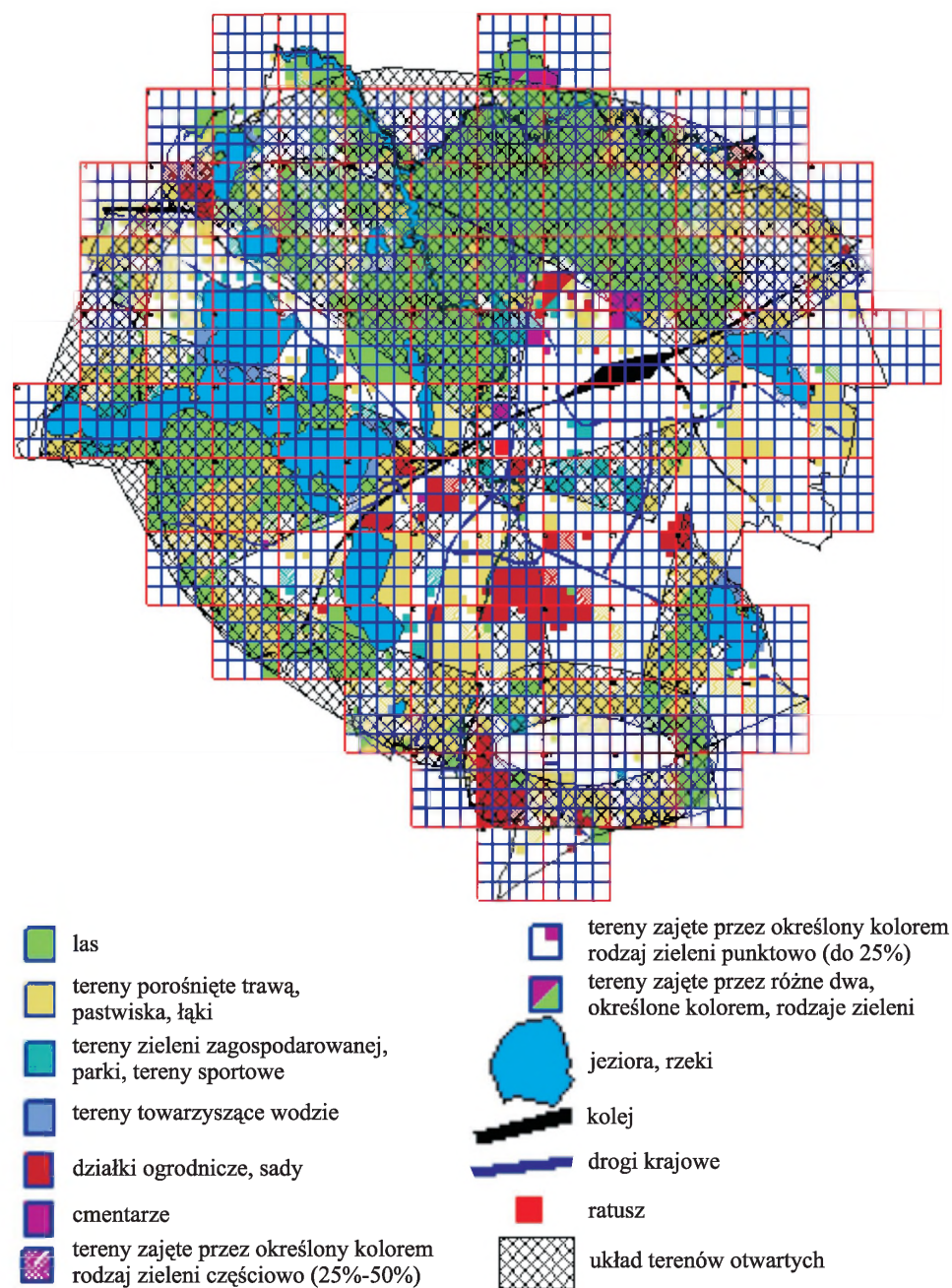
Oceniono 1700 pól podstawowych, które połączono w grupy 16-elementowe, tworzące kwadraty o boku 500 m. Takie kwadraty ponumerowano kolejno od 1 do 107. Pola podstawowe zawarte w numerowanych, 16-elementowych kwadratach, oznaczono według schematu (rys. 2).

Tak zbudowana sieć pól podstawowych i ponadpodstawowych umożliwiła wykonanie analiz różnych cech przestrzennych terenu w obrębie tych samych jednostek, odpowiednio do powierzchniowego rozłożenia zjawisk, bez konieczności zmiany układu pól podstawowych.

Każde pole podstawowe zostało ocenione na podstawie map topograficznych w skali 1:10 000 i wywiadu terenowego. Oceniane pola oznaczano barwnie zgodnie z opracowaną legendą. W przypadku niejednorodnego pokrycia terenu pola podstawowego daną formą użytkowania oznaczano je barwą częściowo, przyjmując przy tym następującą zasadę: jeżeli pole pokryte było zielenią w ponad 50% w stosunku do całkowitej powierzchni pola podstawowego to uznawano je za wystarczająco „zielone”. Zasadę tę zaczerpnięto z normatywów zieleni (co prawda obecnie one nie obowiązują, ale z braku innych obowiązujących uregulowań często służą jako podstawa do wyznaczania wielkości terenów otwartych). Zgodnie z nimi za w pełni obsłużony przez zieleni uznaje się teren, którego ponad 50% powierzchni stanowią tereny zielone. Jeżeli pole było pokryte terenami zieleni w przedziale od 25 do 50% to uznawano, że pokrycie jest częściowe, minimalne (zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury z dnia 7 kwietnia 2004 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie [DzU 2004, nr 109 poz. 1156], co najmniej 25% powierzchni działki powinna stanowić zieleni). Natomiast w przedziale 10–25% pokrycia pola zielenią uznawano je za punktowe. Przeprowadzając inwentaryzację terenów otwartych, brano pod uwagę ich lokalizację i rodzaj. W wyniku tych działań uzyskano obraz rozkładu terenów otwartych w mieście Olsztynie (rys. 3).

Analizując uzyskaną sieć przestrzennego rozkładu terenów otwartych stwierdzono, że najbardziej zbliżonym układem modelowym do faktycznie istniejącego w mieście Olsztynie jest układ pierścieniowo-promienisty z dwoma ośrodkami centralnymi, wokół których utworzyły się pierścienie zieleni. Pierścień wewnętrzny zieleni opiera się na dolinie Łyny i okala centrum Olsztyna. Drugi ośrodek wykształcił się, zgodnie z teorią lokalizacji, jako centrum dużego osiedla mieszkaniowego Jaroty. Ośrodek ten także otoczony jest pierścieniem zieleni. Pierścień zewnętrzny tworzy w przeważającej części duży pas Lasu Miejskiego i zieleni towarzysząca jeziorom. Jest on przerywany od strony wschodniej, gdzie tereny zabudowane graniczą z terenami nie zagospodarowanymi. Promienie zieleni wykształciły się zwłaszcza wokół jezior i niektórych tras komunikacyjnych. W części wschodniej miasta układ zieleni przypomina bardziej układ rozproszony. Prawdopodobnie spowodowane jest to szybkim przemysłowym zainwestowaniem obszarów. Funkcja przemysłowa wykazuje mniejszą dbałość o powstawanie zorganizowanych systemów zieleni. Widoczny staje się fakt, że na terenie miasta znajduje się niewiele terenów zieleni urządzonej (parków miejskich, placów zabaw, placów sportowych) w stosunku do powierzchni całkowitej terenów otwartych.

Struktura terenów otwartych jest bardziej urozmaicona ze względu na ich lokalizację niż ze względu na ich rodzaje. Na strukturę terenów otwartych miasta składa się zaledwie sześć wyraźnie wydzielających się rodzajów terenów otwartych, a mianowicie: lasy, tereny trawiaste, tereny zagospodarowane (parki, boiska), tereny towarzyszące wodom, działki ogrodnicze, cmentarze. Ze względu na rodzaj nie jest to zatem struktura zróżnicowana, co może oznaczać ograniczone potrzeby mieszkańców bądź niepełne ich zaspokojenie. Oprócz lasów poszczególne rodzaje terenów otwartych tworzą rozproszone przestrzenne, niewielkie obszarowo enklawy, które trudno byłoby przekształcić w większe segmenty. Rozdrobnienie to stwarza, co prawda, możliwość zaspokojenia potrzeb rekreacyjnych

Rys. 3. Układ i struktura terenów otwartych w mieście Olsztynie

Fig. 3. Arrangement and structure of field opened in city Olsztyn

ludności zamieszkującej tereny bezpośrednio przyległe do terenów otwartych, ale minimalizuje znaczenie tego rodzaju terenów w przestrzeni miasta. Powoduje to często drugoplanowe znaczenie zagospodarowania i utrzymania takich terenów, a w efekcie prowadzi do ich degradacji [Cieślak 2004].

PODSUMOWANIE

Olsztyn jest miastem zieleni. Wyjątkowe położenie, wśród lasów i jezior, wpływa na wygląd, estetykę i znaczenie miasta w regionie. Zarówno w świadomości mieszkańców, jak i gości Olsztyn pozostaje centralnym ośrodkiem Mazur, choć tak naprawdę położony jest na Warmii. Jak już wspomniano niezwykle korzystne położenie, ze względu na walory przyrodnicze, decyduje o wysokim wskaźniku terenów otwartych, przypadającym na mieszkańca Olsztyna. Lokalizacja miasta stwarza również, w zasadzie nieograniczone możliwości zaspokajania potrzeb rekreacyjnych mieszkańców poza granicami miasta. Właśnie poza granicami Olsztyna można zaobserwować największy rozwój gospodarki terenami otwartymi i bardzo wysoki poziom wykorzystania ekonomicznego zasobów naturalnych regionu, jakimi bez wątpienia są walory przyrodnicze. Mimo nienajlepszych uwarunkowań gospodarczych (wysokie bezrobocie) Olsztyn jest niewątpliwie miastem atrakcyjnym, o kluczowym znaczeniu dla regionu. Powoduje to niezwykle szybką urbanizację miasta i wciąż zwiększającą się liczbę jego mieszkańców. Gwałtowny rozwój urbanistyczny, przy jednoczesnym przekonaniu o niewyczerpywalnych zasobach terenów zieleni wpływa na brak racjonalnego planowania terenów otwartych w mieście. Porównując stan i układ terenów otwartych w mieście w roku 1982 [Bajerowski 1982] z chwilą obecną stwierdzono, że niewiele się zmieniło. Układ nie został skonkretyzowany i wzmocniony w najsłabszych ogniwach. Jedyne rozwinięcie tego układu stanowią niewielkie powierzchnie zieleni śródmiejskiej w nowo zabudowywanych terenach miasta. Plany tworzenia parków miejskich również nie zostały zrealizowane, mimo że idee te pochodzą nawet z lat 70.

PIŚMIENNICTWO

- Bajerowski T., 1982. Inwentaryzacja i próba oceny terenów otwartych miasta Olsztyna. Praca magisterska. Akademia Rolniczo-Techniczna w Olsztynie. Wydział Geodezji i Urządzeń Rolnych Olsztyn.
- Cieślak I., 2004. Analiza układu i struktury terenów otwartych w aspekcie kreowania wartości przestrzeni na przykładzie miasta Olsztyna. Rozprawa doktorska. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
- Czarnecki W., 1961. Planowanie miast i osiedli. PWN Warszawa-Poznań.
- Krzemkowski J., 1995. Co ogranicza rozwój terenów zieleni. *Ogrodnictwo* nr 5/1995, 25–27.
- Niemirski W., 1973. Kształtowanie terenów zieleni. Arkady Warszawa.
- Pokorski I., Siwiec A., 1998. Kształtowanie terenów zieleni. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Warszawa.

- Ptaszycka A., 1950. Przestrzenie zielone w miastach. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza Poznań.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 kwietnia 2004 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. DzU 2004, nr 109, poz. 1156.
- Tołwiński T., 1963. Zieleń w urbanistyce. Wyd: Urbanistyka t. 3. PWN Warszawa.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody. DzU 2004, nr 92, poz. 880.

IDENTIFICATION OF AN ARRANGEMENT OF OPEN SPACES IN THE CITY OF OLSZTYN

Abstract. Due to rapid urban development and expansion, much attention has been paid recently to the problem of environmental management and quality improvement in the city, which resulted in the promotion of open space development, so as to make this type of space an integral part of city centers. Open spaces perform various important functions in developed settlement units, i.e. the cities, contributing to an increase in the value of urban areas. The present paper is example of identification of an arrangement and structure of those fields, enables correct management those fields.

Key words: arrangement of the open space, city area, management green stocks of cities

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.11.2005